

SZABAD BOGLÁRKA

A GYÖNGYÖS MEG A RŐFÖS

A mese és a hagyományos mesemondás

„Melyiket mondjam: A gyöngyöst vagy a rőföst?” – kérdezte mindig nagymamám azokon a téli esteken és a meggyeszedéseken, amikor már fáradt volt mesélni, de nevetetni még szeretett volna. Mi, gyerekek – de lehet, hogy a felnőttek is –, gyűlöltük ezt a kérdést, hiszen tudtuk, nem lesz belőle „igazi mese”. Akkor még nem sejtettem, hogy évekkel később egy folklorisztikai szemináriumon a csalimese definícióját hallgatva realizálom majd: Hát a gyöngyös, meg a rőfös is az volt! Egy csalimese! Teljes egészében így hangzik: Melyiket mondjam? A gyöngyöst vagy a rőföst? – A gyöngyöst! – De a rőfös hoszszabb! – Akkor a rőföst! – De a gyöngyös szebb! És ez így ment tovább a végtelenségig...

„Kevesen tudják, hogy a mese szó egyes nyelvrokonainknál, például a voguloknál és az osztjაკoknál egyaránt megtalálható 'mese, monda' jelentéssel. Nálunk, írott forrásokban a 14. században bukkan fel, ekkor még talalós kérdés jelentésben. A mese szó klasszikus értelemben vett jelentése véglegesen csak a 18. században alakult ki. Ami napjainkat és a mese fogalmát illeti, fontos megemlíteni, hogy jelentése folyamatosan változik. Hányszor halljuk: „Megyek mesét nézni.” A mesét ugyanis eredetileg nem nézték, hanem hallgatták, s ebből máris tudja az olvasó, hogy itt most két különböző jelenséget, a televízió rajzfilmjét és az élőszavas mesemondást állítom egymás mellé, egymással szembe.

Nem új keletű gondolat a meséről, azok hasznáról, lehetőségeiről elmélkedni. Jacob és Wilhelm Grimm a 19. század elején adta ki a *Kinder und Hausmärchen* című gyűjteményét, s a német példa hatására nálunk is megindult a népmesék gyűjtése. Fontos megemlíteni, hogy Magyarországon ekkor éppen a nemzeti öntudatra ébredés időszakában járunk, s témánk szempontjából szervesen idekapcsolódik az a tény, hogy a népi kultúra felértékelődése itthon a szóbeli folklór gyűjtése mentén kezdődött meg. Hosszú folyamat az, melynek során a folklórszövegek iránt érdeklődő nagyjaink publikálják – többek között – a különböző módszerekkel gyűjtött népmeséket. A legelső ilyen munka Gaal György *Märchen der Magyaren* című, német nyelvre fordított, ám Bécsben állomásozó magyar katonáktól gyűjtött anyaga. Pár évtizeddel később Erdélyi János a *Népdalok és mondák* című háromkötetes gyűjteményének mindegyik kötetében közöl népmeséket. Erdélyi a Kisfaludy Társaság megbízásából az Akadémiához korábban beküldött anyagokból dolgozott, s így szerkesztette meg a gyűjteményt. A kor szemléletére jellemző volt, hogy a „csúnya” vagy „nem oda illő” szavakat kitorölték, alkalmasabbnak gondolt kifejezésekkel helyettesítették, tehát a népköltészeti alkotásokba úgy nyúltak bele, hogy azt olvasva manapság csak találgatnunk lehet, mi az, ami a szerkesztő vagy a „beküldő gyűjtő” fantáziája, ízlése szerint alakul, és mi az, ami a népi kultúra szüleménye.

A 19. század népmesegyűjteményeire (a teljesség igénye nélkül néhány mesegyűjtő és mesekötet-szerkesztő: Merényi László, Kriza János, Arany László stb.) még jellemző ez az esztétikai cenzúra, illetve sok esetben az az irodalmi szemlélet, mely – bár értékesnek és jó „alapnak” tartja a népi kultúra szövegeit – azokra sokszor átalakítandóként, formálándóként tekint.

A meseszöveg-gyűjteményekről, a mesemondás hagyományos alkalmairól, a mese esztétikájáról szóló és sok más, a népmesével kapcsolatos történeti vagy folklorisztikai, esetleg pedagógiai szempontú kutatás több ezer oldalnyi szöveget tesz ki. Én nagyot ugrom az időben, és arról a fontos és európai szinten meghatározó jelentőségű módszerről írok, amelyet egyéniségkutató iskola/módszer vagy budapesti iskola/módszer néven ismerünk (az 1940-es évektől kezdve beszélhetünk róla), s amely Ortutay Gyula nevéhez köthető. Az egyéniségkutató iskola tevékeny kutatói rájöttek, hogy egy-egy bizonyos folklórműfaj sokkal pontosabban és jobban vizsgálható, ha nemcsak magát az alkotást, hanem az adott folklóralkotást létrehozó személyt, az őt ért hatásokat, életútját, egyéniségét is kutatják. (S bár a népi kultúrában terjedő szüzséből /a történetrészt váza/ „dolgozik” a mesemondó, az adott mesét a mesemondó hozza létre abban a pillanatban, amikor elmeséli azt, megismételhetetlenül és egyedien.) Ezzel a szemlélettel jöttek létre például az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény bizonyos kötetei, azok, amelyek Fedics Mihály, Ámi Lajos vagy éppen Pandur Péter mesemondók repertoárjának közlése mellett, az említett szempontokat figyelembe véve, a következőket is vizsgálták: a mesemondó lakóhelye és környezete, a mesélő társadalmi státusza, a mesemondó élete, a mesemondás ideje és helye stb.

Az egyéniségkutató iskola világhíréhez hozzátartozik, hogy nemcsak a népmese kapcsán, hanem később a folklór más területeinek vizsgálatánál is alkalmazták. A leghíresebb ilyen jellegű (tehát nem a népmese témájában megjelenő) hazai munka Martin György folklorista, tánckutató Mátyás István „Mundruc” kalotaszegi táncosról szóló, kiemelkedő könyve.

Mitől lesz hagyományos a mesemondás? Ha nagyon az alapoknál akarom kezdeni, azt mondom: a hagyományos mesemondás a szóbeliség művészete, tehát semmiképpen ne írott szövegek felolvasására gondoljunk. Ha hagyományos – tehát élőszavas – mesemondásról beszélünk, akkor ki kell jelentenünk: a mesét nem olvassák, hanem mondják. Ebből következően az élőszavas mesemondást a szóbeliség törvényei jellem-

zik: improvizatív, változatokban él, vagy ahogyan az általános iskolában tanítják, „szájról szájra terjed”. A hagyományos mesemondás a népi kultúra része, tehát hasonlóan a népdalokhoz, a szövéshez, az aratáshoz és a bálkon táncolt néptánchoz, szerves részét képezte a tradicionális ünnepeknek és mindennapoknak. (Az előző példában a szellemi kultúra néhány szeletét és a paraszti munka egyes részeit is megemlítettem, ezzel a népmesék hagyományos kultúrában való stabil és a közösség által is legitimált minőségére akartam célozni.)

Talán a legfontosabb különbség a „köztudatban létező” mesélés és a hagyományos mesemondás között a közönség kérdésében érhető tetten. A hagyományos mesemondás esetében felnőtt mesemondóról van szó, aki többnyire felnőtteknek mesél. Ez nem azt jelenti, hogy ezeken a mesemondó alkalmakon nem lehetett jelen gyerek. Természetesen „nyomokban előfordult” a téli éjszakák fonóiban vagy az őszi tollfosztáskor a kemencesutban vagy az ajtó mögött megbújó gyermekhallgatóság is, de meg kell, hogy értsük: ezen alkalmak célközönsége a falu felnőtt társadalma volt.

Nem mindennap és nem minden időben volt a közösségben élőszavas mesemondás. Alkalmához kötött jelenségről beszélünk, ami például munkaalkalmakor, fonókban vagy szőlőörzésekor, tehát hagyományos társas eseményeken fordult elő. A mesemondás funkciója nem a meseterápia alkalmazása, nem az „ősi magyar tudás” átadása volt, hanem a szórakoztatás. Abban a napjaink mércéjével mérve technikailag modernnek nem nevezhető világban az emberek nem a televízió képernyője előtt töltötték idejüket, hanem egy olyan évezredes múlttal rendelkező szórakozási formát választottak, amelyre egész Európában s az egész világon találunk példát. A mese folyamát, a mesélés mikéntjét a mindenkori közösség normarendszere irányította. A hallgatóság passzív mesetés volt az az értelmezési keret, amely az élőszavas mesemondást a saját funkciójában alakította – bele-beleszólogáltak, belekérdeztek stb. –, a közösség tehát legitimálta vagy éppen átalakította az adott mesét.

Egy-egy adott közösségben általában egy-két, de akár több jó mesemondó is lehetett. Hangsúlyozom, hogy a mesélés közösségi jellegű volt; nem feltétlenül családi, szűk körben létrejövő tevékenység, s nem is olyasmi, amit manapság sokszor elképzelünk, ha a mese szót halljuk: nem ágyban fekvő gyerekek, elalvás előtti, könyvből felolvasásról, hanem sokszor pajzán vagy éppen borzalmakkal teli, izgalmas történetek előadásáról van szó, ha a hagyományos mesemondásról beszélünk. A jó mesemondó igazi specialista volt a közösségének. Akár csak a jó szustert, kovácsot vagy nótafát, a mesemondót s annak tudását is értékelte és elismerte a közösség.

Az élőszavas mesemondás technikáival, a népmese mai életével és a mesék rendszerezésével folytatom írásom a következő számban.

